

HISTORYCZNE MEGIDDO A APOKALIPTYCZNY HARMAGEDON

ks. Piotr Briks
WT US Szczecin

Nazwa Harmagedon, prawdopodobnie dzięki sugestywnym naukom Świadców Jehowy, jest dość powszechnie rozpoznawalna. Jednak mało kto umiałby powiedzieć o tym miejscu coś więcej. W większości nazwa ta jest kojarzona z jakąś legendarną czy mityczną krainę, która należy do świata wizji religijnych. Tym czasem Harmagedon jest konkretnym miejscem geograficznym, stanowiącym obecnie jedno z najbardziej atrakcyjnych wykopalisk archeologicznych na terenie Izraela. Nazwy tej nie znajdziemy jednak na żadnej z map, gdyż Harmagedon jest zhellenizowaną formą hebrajskiego Har Megiddo, znaczącą po prostu: Góra Megiddo¹ Jest określeniem wzgórza, na którym wzniesione było starożytne miasto Megiddo, znane każdemu uważnemu czytelnikowi Starego Testamentu.

MEGIDDO W ŚWIETLE HISTORII

Starożytne miasto o tej nazwie położone było w północnym Izraelu, na południe od rzeki Kiszon, na skraju doliny Izreel. Dolina, nad którą króluje, rozciąga się na długości ok. 50 km pomiędzy górami Karmel (na zachodzie) i Tabor (na wschodzie). Do Morza Śródziemnego jest stąd w linii prostej ok. 25km, a do Jerozolimy mniej więcej 90 km²

Pierwsze ślady osadnictwa odkryte w tym miejscu sięgają jeszcze okresu neolitu³ Począwszy od tamtego czasu, najpierw osiedle, a potem miasto Megiddo coraz bardziej zyskiwało na znaczeniu, bogactwie i sławie. Położone było pod wieloma względami niezwykle korzystnie. Po pierwsze, podobnie jak dziś, także w przeszłości była to żyzna okolica. Po drugie, z twierdzy Megiddo dobrze można było kontrolować szlak łączący wybrzeże i

¹ Arabskie nazwy tego miejsca to: Tel El-Mutesellium lub Tel El-Lejjun.

² Dokładna lokalizacja to: 32°35'N I 35°12'E.

³ Epoka kamienia łupanego pomiędzy 8.300 – 4.500 przed Chr.

drogi w głębi ładu⁴ W ten sposób Megiddo stanowiło jeden z najważniejszych punktów kontroli ruchu pomiędzy Azją Mniejszą (Anatolią), królestwami Mezopotamii oraz Egiptem. Stąd też był to również newralgiczny punkt strategiczny i właśnie w tych okolicach staczano wielkie bitwy decydujące niekiedy o rozwoju wypadków na całym starożytnym Bliskim Wschodzie⁵ Do takich bitew konieczne było także właściwe zaplecze, dlatego też panujący na tych terenach starali się silnie ufortyfikować miasto. Liczne inwestycje, przychody z handlu i kontroli szlaków handlowych oraz bogactwo naturalne tego regionu stworzyły z Megiddo jedno z najwspanialszych miast starożytności terenów Kanaanu, a potem Izraela.

W IV, III i II tysiącleciu przed Chr. Megiddo pod każdym względem odgrywało kluczową rolę w tym regionie. Najstarsze odkryte ślady fortyfikacji datowane są na koniec IV i początek III tysiąclecia przed Chr. i prawdopodobnie są świadectwem ostatniego etapu przeobrażania się Megiddo z osiedla w miasto, a następnie w najpotężniejszą warownię północnego Kanaanu. Znaczącym wydarzeniem z okresu, kiedy Megiddo było już potężną twierdzą, jest bitwa z roku 1479 przed Chr., o której wiemy z najstarszej relacji o działaniach wojennych⁶ Starły się w niej wojska egipskie pod wodzą faraona Tutmosesa III (1479-1425) z siłami Kanaanu zjednoczonymi pod dowództwem króla Megiddo. Zaskoczone na polach przed miastem wojska koalicji zostały rozgromione. Jednak ci, którzy ocalili stawiali opór w twierdzy jeszcze przez siedem miesięcy, co najlepiej świadczy o potędze warowni. Po zdobyciu miasta faraon włącza je w granice swoich posiadłości⁷ Fragment z zachowanej relacji tak opowiada o tej bitwie:

*Jego Wysokość (Tutmoses III) mówi do swoich wodzów:
Ten nędzny wróg (Kananejczycy) przybył i schronił się w Megiddo.
I jest tam teraz.
Sprowadził do siebie książąt ze wszystkich obcych krain,
które kiedyś były wierne Egiptowi,
zarówno bliskie jak i dalekie, jak Naharin i Mitanni⁸(...)*

⁴ Szlak ten w czasach rzymskich nazwany zostało Via Maris.

⁵ O znaczeniu tego miejsca, a w szczególności staczanych tutaj bitew świadczy fakt, że Megiddo jest jedynym miastem biblijnym, wspominanym w dokumentach wszystkich sąsiednich mocarstw – najczęściej właśnie w kontekście starć militarnych.

⁶ Opis ten znajduje się w świątyni Amona w Karnaku (Dolny Egipt).

⁷ Wcześniej oczywiście doszczętnie je złupiwszy. Zachowane inskrypcje dokładnie wyliczają wszystkie łupy, jakie faraon wywiózł ze zdobytego miasta. Były tam między innymi: 1929 sztuk bydła, 2000 kóz, 20500 owiec, 204 koni, 200 sztuk zbroi i 502 łuków.

⁸ Obecnie tereny Syrii.

A potem Jego Wysokość stanął na czele swojej armii (...)

I nie dorównał mu ani jeden z jego wrogów.

Jego południowa flanką była w Ta'anach,

podczas gdy północna była na południu Doliny Qina...

I Jego Wysokość górował nad swoimi wrogami, na czele swej armii.

A gdy oni zobaczyli, że Jego Wysokość nad nimi przeważa

uciekli na oślep do Megiddo ze strachem na twarzach.

Opuścili swoje konie i swoje rydwany i złoto i srebro (...)

O losach tego miasta, pozostającego pod coraz słabszą ze względu na wewnętrzne problemy kontrolą egipską, dowiadujemy się w sto lat później się z sześciu listów wysłanych przez Biridiya, króla Megiddo, do faraona Amenhotep III (1391-1353 przed Chr.) i Amenhotep IV (1353-1335 przed Chr.). Donosiły one o rosnącym zagrożeniu ze strony Labayu, króla Sychem i zawierały prośbę o pomoc. Listy te, napisane na glinianych tabliczkach, zostały znalezione w egipskich archiwach w Tel-el-Amarna. W jednym z nich król Biridya pisze:

Do króla, mojego Pana i mojego Boga-Słońca, mówię:

Tak, Biridiya, wierny sługa króla,

u stóp króla, mojego Pana i mojego Boga-Słońca

padam siedem po siedem razy.

Niech mój król się dowie, że od kiedy łucznicy powrócili (do Egiptu)

Labayu wystąpił zbrojnie przeciwko mnie,

a my nie możemy już (w spokoju) strzyc owiec,

ani nawet wychodzić poza bramy w obecności Labayu,

od kiedy on się dowiedział, że nie dajesz nam już łuczników.

A teraz zamierza on zdobyć Megiddo,

niech jednak król broni miasta,

aby Labayu nie wziął go w posiadanie.

Doprawdy taki właśnie jest zamiar Labayu

- pragnie on zniszczyć Megiddo.

Oba przytoczone teksty mówią wprawdzie o kłopotach Megiddo i nie wydają się być najlepszymi ilustracjami jego potęgi, ale pamiętać należy, że już sam fakt zachowania się tak licznych wzmianek na temat tego miasta, świadczy o jego znaczeniu. Żadne inne miasto tego regionu nie jest tak często i systematycznie wzmiankowane w tekstach sąsiednich mocarstw.

Natomiast w Biblii po raz pierwszy spotykamy się z Megiddo, kiedy zostaje ono wyliczone wśród pokonanych przez Jozuego królestw Kanaanu (Joz 12,21)⁹ Trudno jednoznacznie stwierdzić, kiedy Megiddo przejęły pod

⁹ Osłabiony wewnętrznymi konfliktami Egipt pozostawia Megiddo samo sobie, czego skutkiem jest przechodzenie tego miasta z rąk do rąk - pomiędzy Kananejczyka-

swoje panowanie plemiona hebrajskie. Jakaś wskazówką mogłyby być ślady zniszczeń kompleksu pałacowego datowane na mniej więcej rok 1150 przed Chr. Zniszczenia te wkrótce potem zostają naprawione, a wśród znalezisk z późniejszego okresu obecne są już ślady kultury hebrajskiej (co może świadczyć o wzajemnej koegzystencji tych kultur jeszcze przez długi czas po tym, jak Hebrajczycy zaczęli dominować na tym terenie).

Według autora 1 Księgi Królewskiej Megiddo, obok Hazor i Gezer¹⁰, zostało odbudowane przez króla Salomona (1Krl 9,15), a następnie stało się stolicą jednej z prowincji zjednoczonego Królestwa¹¹. Niewiele później nadszedł dla niego czas kolejnej próby. W drugiej połowie X wieku przed Chr. u bram Megiddo starły się wojska izraelskie z faraonem Sziszak¹². O bitwie tej donoszą inskrypcje w świątyni w Karnaku, a także znaleziona na miejscu stela.

Wiek IX i VIII to czas rozkwitu tego miasta. Władcy "schizmatyckie-go" Królestwa Północnego, odbudowują potęgę tej twierdzy (szczególnie król Achab). Megiddo stało się kluczowym punktem strategicznym oraz handlowym Izraela. Odkryte pałace, systemy wodne, pozostałości fortyfikacji zaliczane są do najbardziej imponujących znalezisk architektonicznych z okresu żelaza na Bliskim Wschodzie. Tutaj schronił się podczas nieudanej rebelii przeciwko Jehu, Ochozjasz, król Judy i tutaj też umiera z powodu odniesionych w walkach ran (2Krl 9,27). Okresu wspaniałości Megiddo nie kończy nawet klęska zadana jego obrońcom przez asyryjskiego króla Tiglatpilesara III w 732 roku przed Chr.¹³ Pod nowymi rządami miasto to staje się stolicą jednej z prowincji Imperium. Asyryjska okupacja tych ziem trwa do końca VII wieku, kiedy to potęga Niniwy zaczęła ulegać zbuntowanym prowincjom południowym pod przywództwem władców Babilonu. Wtedy to właśnie judejski król Jozjasz starał się zagrozić drogę faraonowi Neko podążającemu na pomoc coraz bardziej chwiejącej się potędze Asyrii. W 609 roku na polach Megiddo rozegrała się bitwa, którą 2Krl 23,29n relacjonuje niezwykle lakonicznie: *...faraon Neko, król egipski, wyruszył do króla asyryjskiego nad rzekę Eufkrat. Gdy król Jozjasz wyszedł przeciw niemu, Neko*

mi, Filistynami i Hebrajczykami w XII i XI wieku.

¹⁰ We wszystkich tych trzech miastach odkryto bardzo podobne założenia architektoniczne oraz podobne w konstrukcji budynki publiczne i królewskie.

¹¹ Co do tej informacji zgłaszane są liczne wątpliwości. Niektórzy badacze poddają w wątpliwość, czy królestwo Salomona sięgało na północy aż do Megiddo. Israel Finkelstein i David Ussishkin na podstawie badań porównawczych oraz analizy ceramiki twierdzą, że pierwsza poważna odbudowa Megiddo po zniszczeniach w XII wieku miała miejsce dopiero po śmierci króla Salomona (czyli po ok. 928 r.).

¹² Dokładnie w roku 926 przed Chr.

¹³ To właśnie stąd rozpoczęto deportację mieszkańców Królestwa Północnego na teren Mezopotamii (por. 2Krl 15,29).

spowodował jego śmierć w Megiddo, zaraz przy pierwszym spotkaniu. Słuchy jego odwieźli na rydwanie jego zwłoki z Megiddo, sprowadzili je do Jerozolimy i pochowali w jego grobowcu.

Mimo tak zwięzłej relacji, waga tego wydarzenia była nie do przecenienia. Klęska Jozjasza oznaczała koniec rozpoczętych przez niego reform, pogrzebanie wszystkich wiązanych z nimi nadziei. A nadzieje były wielkie, gdyż koniec VII wieku przed Chr. pod wieloma względami przypominał okres panowania Dawida. Wszystkie wielkie mocarstwa przeżywały wewnętrzne kryzysy. Egipt wydawał się pogrążony w sporach między zarządcami poszczególnych prowincji. Bezpośrednio zagrażająca i kontrolująca do tej pory wydarzenia w Judei Asyria, całe swoje siły zaangażowała w tłumienie buntu prowincji południowych. Każdy kolejny rok tych zmagania wydawał się dla Jerozolimy darem nieba. Pokonanie Asyrii i powstanie nowego Megaimperium wydawało się nieprawdopodobne. Realne było natomiast tak znaczne osłabienie Niniwy, że nie byłaby w stanie, a przede wszystkim nie byłoby w jej interesie, rozpoczynanie nowego konfliktu, ze wzmocnionym wewnętrznymi reformami w czasie kryzysu państwem Judzkim. Co więcej, silne i zaprzyjaźnione państwo Judy, mogło stanowić dla Asyrii szczególnie pożądaną strefę buforową. Po klęsce Jozjasza wszystkie te nadzieje okazały się bezpodstawne. W parę lat później nowo powstała potęga Babilonu położyła swój but na karku władców Jerozolimy.

Kres potędze Megiddo położyła dopiero inwazja perska w 538 roku przed Chr. A przybywający na te tereny na przełomie XIX i XX wieku, badacze odkryli imponującym zwałowisko piasku i kamieni¹⁴

Jako ciekawostkę można wspomnieć fakt, że także współcześnie Megiddo było świadkiem bitwy. To właśnie tu w czasie I wojny światowej, w 1917 roku, starły się jednostki brytyjskiego generała Edmunda Allenby z resztkami oddziałów tureckich broniących ostatnich szańców Imperium Otomańskiego. Zaś w roku 1948 w czasie walk o utworzenie państwa Izrael, wzgórze Megiddo stanowiło naturalne schronienie dla wojsk izraelskich. Na całe szczęście tym razem nie doszło tu do żadnych poważniejszych starć, gdyż ostrzał armatni nieodwracalnie zniszczyłby wiele z ocalałych przez tysiąclecia pozostałości po niegdyś majestatycznie królującym nad równiną Izrael mieście. Ostatnim z wielkich wydarzeń związanych z tym miejscem była wizyta papieża Pawła VI w Megiddo w 1964 roku. Fakt, że znalazło

¹⁴ Na fali sukcesów archeologicznych Schliemana w Troi i Mykenach pod koniec XIX wieku, prace archeologiczne w Megiddo zapoczątkował niemiecki archeolog i inżynier Gottlieb Schumacher, opłacany przez cesarza Wilhelma II. Historię 100 lat badań archeologicznych w Megiddo przedstawiają N.A. SILBERMAN, I. FINKELSTEIN, D. USSISHKIN, B. HALPERN, *Digging at Armageddon*, *Archaeology* (November/December issue) 1999/32-39.

się ono na trasie pierwszej w historii pielgrzymki papieża do Ziemi Świętej najlepiej świadczy o wadze symbolu, jakim stało się za sprawą św. Jana.

MEGIDDO W ŚWIETLE ARCHEOLOGII

Megiddo jest perłą archeologii Izraela w ogóle, a archeologii biblijnej w szczególności. Przez siedem tysięcy lat nawarstwiały się w tym miejscu pozostałości kolejnych kultur. Na ruinach zburzonego miasta, po jakimś czasie wyrastało nowe, tworząc w ten sposób następną stronicę kamiennej kroniki. Warstw takich odkryto tutaj aż 25¹⁵ i każda z nich stanowi świadectwo dziejów mieszkających ludzi, a w sumie ponad 5.000 letniej historii¹⁶ Naukowcy od ponad już stu lat odkrywają wśród piasku, pyłu, bezładnie porzucanych kamieni fragmenty domów, spichlerzy, świątyń, ołtarzy, pałaców, fortyfikacji czy ciekawych rozwiązań systemów wodnych.

Najstarszymi odkrytymi publicznymi budowlami Megiddo są świątynie z okresu brązu¹⁷, z charakterystycznymi ołtarzami naprzeciw wejścia. Niskie sklepienia tych budowli opierały się na drewnianych kolumnach wspartych na kamiennych podstawach, a na pozór szerokie mury kryły w sobie pomieszczenia wypełniane kośćmi zwierząt ofiarnych. Przez dwa tysiące lat wznosząc nowe świątynie na miejscu starych, zburzonych lub spalonych. Najbardziej charakterystyczną budowlą z tego okresu jest tzw. okrągły ołtarz, pochodzący z końca III tysiąclecia przed Chr. Miał on kształt walca o wysokości 1,5m i średnicy 8m. Na jego szczyt, gdzie składano ofiary, prowadziło siedem stopni. Budowla ta jest wspaniałym przykładem ołtarzy kananejskich tak często wzmiankowanych w Biblii (np. 1Sm 9,12-15). Paręset lat później na tyłach ołtarza wybudowano kompleks trzech identycznych świątyń, funkcjonujących przez prawie tysiąc lat do końca drugiego tysiąclecia. W tym czasie Megiddo było niezwykle istotnym punktem militarnym na mapie Kanaanu i dlatego z tego okresu zachowały się fragmenty potężnych kamiennych fortyfikacji – murów, ramp i wałów. Samo miasto było starannie zaprojektowane i podzielone na dzielnice, nad którymi górowała część administracyjna ze wspaniałymi pałacami, stajniami i spichlerzami królewskimi. Liczne ozdoby ze złota i kości słoniowej znalezione w skarbcu królewskim dobitnie świadczą o wyjątkowej zamożności, znaczeniu politycznym oraz licznych i rozległych kontaktach króla Megiddo.

¹⁵ Niektórzy twierdzą, że warstw tych jest aż 30.

¹⁶ Od około 6000-500 przed Chr.

¹⁷ Epoka brązu w odniesieniu do Megiddo to okres od ok. 3500 do ok. 1150 przed Chr.

Z połowy drugiego tysiąclecia pochodzi także niespotykane wielka brama miejska (Brama Północna), składająca się z dwóch par pomieszczeń po obu stronach szerokiego przejścia. Spełniała ona w starożytności wielorakie funkcje. Oprócz miejsca, w którym wchodziło się lub wychodziło z miasta, stanowiła jeden z najistotniejszych punktów w jego fortyfikacjach, a w czasie pokoju służyła jako miejsce spotkań, targów, zawierania umów, odbywania sądów, a nawet jako miejsce kultu.

Wiek XIII, XII i XI to okres ogromnych przetasowań w tym regionie. Megiddo ostatecznie pozostaje w rękach Hebrajczyków. Z tego okresu zachowały się fragmenty potężnego muru kazamatowego¹⁸. Na miejscu północnej bramy z okresu kananejskiego stanęła nowa, tym razem składająca się z sześciu pomieszczeń oddzielonych szerokim przejściem. Dodatkowo była wzmocniona systemem baszt i strażnic zewnętrznych. Wewnątrz miasta zbudowano ogromny plac i znajdujące się przy nim imponujące budynki administracyjne. Na środku placu, otoczony dodatkowo kamiennym murem, wykopany został cylindryczny basen pełniący prawdopodobnie rolę cystermy.

Innymi ciekawym budynkami, datowanymi na ten okres, są tzw. stajnie Salomona¹⁹, choć na podstawie dotychczasowych badań należy zastanowić się nad trafnością tej nazwy, gdyż równie dobrze mogły one służyć jako spichlerze, magazyny albo swoiste hale targowe. Budowle tego typu powstawały w ok. 100 lat po śmierci króla Salomona, najprawdopodobniej za panowania Achaba (874-852) w IX wieku przed Chr. Również z okresu panowania Achaba odkryto nowe mury miejskie, grube na ok. 3,5m. wybudowane techniką inset-offset²⁰. W Megiddo zachował się również potężny spichlerz wybudowany tutaj za panowania króla Jeroboama II w VIII wieku²¹.

Jednak największe wrażenie robi bez wątpienia system gwarantujący mieszkańcom dostęp do wody pitnej. Znajdujące się na zewnątrz murów

¹⁸ Mur taki to dwa równoległe biegnące linie murów wypełniane w razie konieczności kamieniami i gruzem. W czasie pokoju pomieszczenia pomiędzy murami wykorzystywane były jako mieszkania, koszary dla wojska, magazyny itp.

¹⁹ Nazwa ta powstała na podstawie tekstów biblijnych, mówiących o ogromnej liczbie koni posiadanych przez Salomona. Jeśli budynki te faktycznie służyły jako stajnie, pomieściłyby ok. 450 koni. Sąsiadujące z nimi budynki mogły służyć do przechowywania rydwanów bojowych i świadczyć o potężnym, jak na miejscowe warunki, arsenale tej groźnej broni.

²⁰ Naprzemiennie fragmenty muru wysunięte były nieco do przodu lub cofnięte.

²¹ Właśnie z tego okresu pochodzi słynna pieczęć odnaleziona w Megiddo z napisem: "to [jest] Szemy, sługi Jeroboama". Było to najgłośniejsze znalezisko dokonane jeszcze podczas pierwszego sezonu prac wykopaliskowych na terenie Megiddo. Był to pierwszy odnaleziony w trakcie wykopalisk artefakt związany z którymś z królów Izraela.

źródło zostało zamurowane, przysypane ziemią i doskonale zakamuflowane, a jego wody skierowane do podziemnego zbiornika, do którego prowadzi najpierw głębokie na ok. 40m spiralne zejście, a potem poziomy korytarz długości ponad 70m. Imponujące przedsięwzięcie architektoniczne i doskonale zachowany po dziś dzień zabytek, świadczący o przemysłowości mieszkańców tego miasta.

Z okresu asyryjskiego (koniec VIII i VII wiek) zachowała się wyraźnie widoczna ortogonalna sieć ulic, dzieląca miasto na symetryczne kwartały oraz podziemny silos o średnicy 11m. Z VII wieku (okresu panowania w Judzie Jozjasza) zachowały się jedynie fragmenty fortecy wybudowanej na wschodnim skraju wzgórza, a zniszczonej prawdopodobnie w tragicznej dla króla batalii przeciwko faraonowi Neko w 609 roku.

MEGIDDO W KSIEDZE APOKALIPSY ŚW. JANA

W świetle przedstawionych informacji historycznych i archeologicznych można pokusić się o próbę interpretacji apokaliptycznej zapowiedzi ostatecznego starcia sił Dobra i Zła pod Harmagedonem (Ap 16,13nn). Pytań nasuwa się wiele. Dlaczego hagiograf, działający pod koniec pierwszego lub na początku drugiego wieku po Chr., nadał właśnie nazwę Megiddo miejscu ostatecznej batalii? Dlaczego wybrał leżące w ruinie już od około 600 lat miasto w północnym Izraelu? Może symbolem są tutaj same ruiny niegdyś tak potężnego, kluczowego w swoim znaczeniu miasta? Podobnie nad ruinami dawnej potęgi i świetności, powstało np. opowiadanie o wieży Babel czy o zdobyciu Jerycha. Między tymi opowiadaniem istnieje jednak znacząca różnica – inne tego typu teksty są po prostu historiami etiologicznymi – tłumaczącymi obecny stan rzeczy. Wizja bitwy pod Harmagedonem odnosi się do przyszłości. O wiele bardziej prawdopodobne wydaje się przypuszczenie, że autor pisze do ludzi, którzy Megiddo nie widzieli, a swoje wiadomości i wyobrażenia o nim czerpali z krążących legend oraz z Biblii. Co więcej, osady lokujące się na ruinach Megiddo, w różnych okresach nosiły zupełnie nie powiązane z Megiddo nazwy. Prawdopodobnie o lokalizacji tej starożytnej twierdzy nikt nie miał nawet żadnej wiedzy²² W pismach śre-

²² Pierwsza poświadczona lokalizacja tego miejsca datowana jest na wiek XIV, kiedy to żydowski podróżnik Estori Ha-Farchi wskazał na miasteczko Lejjun (arabska nazwa rzymskiego Legio) jako prawdopodobne pozostałości po biblijnym Megiddo. Lokalizację tę potwierdził na początku XIX wieku Amerykanin E. Robinson. Późniejsze ekspedycje przesunęły wcześniejszą lokalizację Megiddo na pobliskie wzgórze Tell el-Mutasellim. Nie wchodząc w szczegóły, można przyjąć, że lokalizacja Megiddo w czasie powstawania Apokalipsy była dla wszystkich niewiadomą.

dniowiecznych komentatorów nazwa Harmagedon miała wyłącznie symboliczne znaczenie i identyfikowana była z Górą Tabor, Syjonem, Górą Karmel, a nawet z pokrytym śniegiem szczytem Góry Hermon na północnym krańcu Izraela.

* * *

Bezpośrednim kontekstem proroctwa o Harmagedonie jest wizja siedmiu aniołów wylewających siedem czasz niszczycielskich plag (wrzody, woda zamieniająca się w krew, palący żar słońca, ciemności i ból, susza, trzęsienie ziemi i grad). Ich zadaniem jest zgładzenie wszystkich mających znamię Bestii i oddających cześć jej posągowi oraz doprowadzenie do ostatecznej konfrontacji potęg Zła i Dobra (15,9-16,21). Obraz ten wyraźnie nawiązuje do popularnego w literaturze apokaliptycznej motywu wyzwolenia z niewoli egipskiej. Tak jak wtedy plagi mają być narzędziem kary wylanej na mocarstwo ciemiejące Naród Wybrany, a równocześnie mają one umożliwić wyzwolenie z niewoli²³ Bezpośrednio bitwę pod Harmagedonem poprzedza plaga szósta – czyli wysuszenie wód Eufratu. Wydaje się, że znaczenie tej plagi nie ogranicza się do klęski suszy, ale przede wszystkim zapowiada inwazję wielkiego wroga imperium rzymskiego Partów mieszkańców terenów położonych za Eufratem (w. 12). Wyschnięcie rzeki otwiera im drogę do podboju terenów podległych Rzymowi²⁴ Smok, Bestia i Fałszywy Prorok przy pomocy posłańców – duchów nieczystych – demonów, pod postaciami ropuch, wzywają królów całej zamieszkałej ziemi "na wojnę w wielkim dniu wszechmogącego Boga" (ἡ ἡμέρα τῆς μεγάλης τοῦ θεοῦ τοῦ παντοκράτορος; ww. 13n). Werset 15 jest bez wątplenia głosą. Nie pasuje do kontekstu i przerywa ciąg opowiadania. Przerwany wątek podejmuje interesujący nas werset 16 – zapowiedź zgromadzenia królów na wojnę pod Harmagedon:

^{16,13} I ujrzałem wychodzące z paszczy Smoka i z paszczy Bestii, i z ust Fałszywego Proroka trzy duchy nieczyste jakby ropuchy; ¹⁴ a są to duchy czyniące znaki - demony, które wychodzą ku królom całej zamieszkałej ziemi, by ich zgromadzić na wojnę w wielkim dniu wszechmogącego Boga [...]

¹⁶ I zgromadziły ich na miejsce, zwane po hebrajsku Har-Magedon.

¹⁷ Siódmy wylał swą czaszę w powietrze: a ze świątyni od tronu dobył się donośny głos mówiący: «Stało się!» ¹⁸ I nastąpiły błyskawice i głosy, i gromy, i nastąpiło wielkie trzęsienie ziemi, jakiego nie było, odkąd jest człowiek na ziemi: takie trzęsienie ziemi, tak wielkie. ¹⁹ A wielkie miasto rozpadło się na trzy części i miasta pogan runęły. I wspomniał Bóg na Wielki Babilon, by mu

²³ Por. wołanie skazanych chrześcijan 6,9n do wołania udręczonych Hebrajczyków – Wj 3,9n.

²⁴ Por. komentarz do tego tekstu w: E.A. KUCKERLORN, M.D. MATEOS, T. KRAFT, *Apokalipsa św. Jana*, MKPŚ, Warszawa 2000, 1698n.

dać kielich wina - gniewu zapalczywości swej. ²⁰ I pierzchła każda wyspa, i gór już nie znaleziono. ²¹ I grad ogromny o wadze jakby talentu spadł z nieba na ludzi. A ludzie Bogu bluźnili za plagę gradu, bo plaga jego jest bardzo wielka.

Ostatnie wersety tej wizji stanowią opis kolejnych wydarzeń. Odczytać je można jako prostą kontynuację poprzednich plag, dopełnienie ich symbolicznej liczby albo swoisty opis zapowiedzianej bitwy. W pierwszym czy drugim wypadku nie jest to jednak na pewno dosłowna zapowiedź nadchodzących wydarzeń. Harmagedon pojawia się w tym tekście bez żadnego związku geograficznego, brak jest później także nawiązań do tego miejsca lub w ogóle do jakiegokolwiek konkretnego miejsca zapowiadanych wydarzeń. Co więcej, brak jest przyczyny, dla której ewentualna walka sił reprezentujących Dobro i Zło miałyby odbywać się właśnie u stóp, niebędącego już twierdzą, Megiddo. Wszystko wskazuje, że mamy tu do czynienia z typowym dla apokaliptyki zabiegiem literackim. Przy pomocy symbolu, odniesienia do znanych ze Starego Testamentu obrazów, postaci, czy tak jak w tym wypadku, miejsc autor potęguje zamierzone wrażenie. Odwołując się do stereotypów i znanych motywów, w bardzo krótkiej formie może przekazać dobitne przesłanie. Megiddo nie jest więc w Apokalipsie św. Jana konkretnym miejscem geograficznym, ale sugestywnym symbolem pola ogromnych bitew.

Tego rodzaju symbol nie jest w Biblii czymś nowym. Symbolicznie należy być może rozumieć równiny Megiddo w jednym z najstarszych tekstów biblijnych, a mianowicie w pieśni Debory. Mowa tam jest o walce królów kananejskich przeciwko zjednoczonym plemionom hebrajskim (Sdz 5,19-21):

Nadeszli królowie i walczyli, walczyli wtedy królowie Kanaanu w Tanak nad wodami Megiddo, lecz nie zabrali srebra jako łupu. Gwiazdy z niebios walczyły, ze swoich dróg walczyły przeciw Siserze. Potok Kiszon ich porwał, potok święty, potok Kiszon.

Trudno wyrokować w tym wypadku o historyczności opiewanych wydarzeń, jednak ewentualna bitwa z królami Kanaanu pod Megiddo użyta jest jako symbolu walki Boga w obronie Izraela ze sprzymierzonymi siłami wrogów.

Tekst jednoznacznie symboliczny znajdujemy w Za 12,10n:

Na dom Dawida i na mieszkańców Jeruzalem wyleję Ducha pobożności. Będą patrzeć na tego, którego przebili i boleć będą nad nim, jak się bojeje nad jedynakiem, i płakać będą nad nim, jak się płacze nad pierworodnym. W owym dniu będzie wielki płacz w Jeruzalem, podobny do płaczu nad²⁵ Hadad-Rimmon na równinie Megiddo.

²⁵ BT wydaje się błędnie tłumaczyć ten fragment jako określenie miejsca ("w Hadad

W prorocztwie Zachariasza Jerozolima po doświadczeniu ratunku ma doznać nawrócenia (por. także: Ez 11,19; 36,26; 39,29). W jej mieszkańcach zostanie rozbudzony żal i współczucie. Jako przykład takiego właśnie smutku oraz żalu prorok przywołuje płacz nad Hadad Rimmon w dolinie Megiddo. Hadad był mezopotamskim bóstwem pogody i płodności, czczonym także przez ludy zachodniosemickie, w szczególności Fenicjan, którzy czcili go aż do czasów helleńskich. Często był on utożsamiany z kananejskim Baalem. Przydomek Rimmon (w wersji Rammon – "Gromowładny") poświadczony jest w dokumentach syryjskich²⁶ Być może chodzi tu o jakiś obrzęd związany ze znanym nam z Ugarit mitem o zabijanym i zmartwychwstającym Baalu²⁷ Tak więc Megiddo stało się miejscem symbolicznym, choć w tym wypadku nie tyle związanym z wojną co z bałwochwalczym kultem.

W tekście Apokalipsy oba symboliczne znaczenia wydają się ze sobą łączyć. Znaczenie nadają im wspomnienia licznych bitew stoczonych na równinach Megiddo, a także kojarzone z tym miejscem praktyki kultyczne. Megiddo to bałwochwalstwo i odejście od Boga, a równocześnie pole bitwy, teatr potężnych zmagania największych armii, jakie znała historia Izraela. Dla oddania monumentalności i grozy zbliżających się wydarzeń, św. Jan nie mógł wybrać bardziej wymownego symbolu.

ks. Piotr Briks

Rimmon"). O wiele logiczniejsze wydaje się przyjęcie tego określenia jako nazwy własnej – konstrukcja gramatyczna tekstu hebrajskiego nie wyklucza takiego tłumaczenia: (כְּמִסְפַּר הַדָּד־רִמּוֹן)

²⁶ Kult boga Rimmona por. także 2Krl 5,18.

²⁷ Taka interpretacja tego fragmentu patrz: A. DESSLER, *Sacharia*, Die Neue Echter Bibel, Würzburg 1988, 306.

ZUSAMMENFASSUNG

Die über 100 Jahre dauernden archeologischen Untersuchungen beweisen wie gross und mächtig die Stadt in Laufe ihrer Geschichte war. Die ersten Spuren der Besiedlung sind auf den 6. Jahrtausend datiert, die letzten auf die persische Periode ca. 500 Jahre v.C. Megiddo dank der besonders günstigen Lokalisierung (am Rande der sehr fruchtbaren Ebene und an der Kreuzung der wichtigsten Wegen dieser Region im Altertum) hat sich in eine sehr reiche und bedeutende Stadt entwickelt. Von seiner Bedeutung bezeugen die in allen Archiven der Nachbarnländer bewahrten Texten. Die bekanntesten von ihnen sind die Beschreibung des Krieges des Pharaos Tutmoses III gegen König von Megiddo und die Briefe vom Megiddo König an Pharaos Amenhotep III und IV, in denen wird über die Gefährdung von der Seite der gewissen Labayu (König von Sichem) berichtet. Die zahlreiche Batalien, die bei Megiddo stattfanden, wurden wahrscheinlich zum wichtigsten Grund, warum der Verfasser der Offenbarung eben die Stadt als ein Symbol der letzten Krieges auserwählt hat. Der Artikel stellt die Grundriss der Geschichte von Megiddo, archäologische Sehenswürdigkeiten und versucht aufgrund der Geschichts- und Textanalyse auf die Frage nach der Bedeutung des apokalyptischen Harmagedon zu antworten.

WYBRANA BIBLIOGRAFIA NA TEMAT MEGIDDO

- Burger J., *The Battles Around Megiddo*, Theologia Evangelica 22/1989, 21-29.
- Cline E.H., *The Battles of Armageddon: Megiddo and the Jezreel Valley from the Bronze Age to the Nuclear Age*, Ann Arbor 2000.
- Davies G.I., *King Solomon's Stables Still at Megiddo?* BAR 20,1/ 1994, 44-49.
- Davies G.I., *King Solomon's Stables: Still at Megiddo?* Biblical Archaeology Review 20/1994, 44-49.
- Davies G.I., *Megiddo in the Period of the Judges*, w: Crises and perspectives, Oudtestamentische Studien 24, 34-53. Leiden 1986.
- Davies G.I., *Megiddo*, Cambridge 1986.
- Dever W.G., *Megiddo, City of Destruction*, Archaeology 39,1/1986, od 67.
- Dunayevsky I., Kempinski A., *The Megiddo Temples*, I. Dunayevsky [Jerusalem] Memorial Volume, no. 11/1973, 8-29, Eretz-Israel: Archaeological, Historical and Geographical Studies, Israel Exploration Society.
- Dunayevsky I., Kempinski A., *The Megiddo Temples*, ZDPV 89/1973, 161-187.

- Eitan A., *Megiddo*, Israel Exploration Journal 24, no. 3-4/1974, 275-276.
- Finkelstein I., Ussishkin D., *Back to Megiddo*, BAR 20(1)/1994, 26-43.
- Gonen R., *Megiddo in the Late Bronze Age, another Reassessment*, Levant 19/1987, 83-100.
- Kempinski A., *Megiddo. A City State and Royal Centre in North Israel*, Munich 1989.
- Miller J.L., *Revelations From Megiddo*, w: Revelations. Institute of Archaeology at Tel-Aviv University. www.tau.ac.il/~archpubs/megiddo, publ.: 15.02.2000.
- Nur A., Hagai R., *Earthquake: Inspiration for Armageddon*, Biblical Archaeology Review 23/1997, 48-55.
- Ramer J., *The Megiddo Expedition*, w: The Megiddo Expedition. Institute of Archaeology at Tel-Aviv University. www.tau.ac.il/~archpubs/megiddo, publ.: 15 luteo 2000.
- Ruderman A., *A Visit to Armageddon*, Jewish Bible Quarterly 24/1996, 199-200.
- Silberman N.A., *Armageddon, Megiddo, and the End of the World*, Archaeology 52:6/1999, 36-39.
- Silberman N.A., Finkelstein I., Ussishkin D., Halpern B., *Digging at Armageddon*, Archaeology (November/December issue) 1999/32-39.
- Singer I., *The Political Status of Megiddo VIIA*, Tel Aviv 15-16/1988-1989, 101-112.
- Ussishkin D., *Jezreel, Samaria and Megiddo Royal Centres of Omri and Ahab*, Supplements to Vetus Testamentum. In Congress volume, Leiden 1997, 351-364.
- Ussishkin D., *Schumacher's Shrine in Building 338 at Megiddo*, IEJ 39/1989, 149-172.
- Ussishkin D., *Was the Solomonic City Gate at Megiddo Built by King Solomon?* BASOR 239/1980, 1-18.
- Yadin Y., Shiloh Y., Eitan A., *Megiddo*, Israel Exploration Journal 22, 2-3/1972, 161-164.